

Sebeuvědomění osobnosti a postoj k právu

Karin KUHNŮVÁ

Sebeuvědomění osobnosti a sociálně psychologická charakteristika osobnosti, sebeuvědomění a jeho stabilita

Jediuce si uvědomuje sám sebe jako SVOU OSOBNOST, utváří si obraz o sobě na základě předchozí zkušenosti, jak si vyložil a přijal obraz druhých o sobě. „Sebeuvědomění“ je mimořádně důležitá sociálně psychologická charakteristika osobnosti člověka. Máme-li na mysli sebeuvědomění, v němž je obsažen vztah jedince k ostatním a vztah k sobě a k vlastní činnosti, mluvíme o SEBEHODNOCENÍ¹. Pochopit, co lidé dělají, můžeme jen tehdy, jestliže se dozvíme, co každý člověk znamená sám pro sebe². V. Smékal doplňuje: Způsob sebeuvědomění je ovlivňován zejména:

- a) představami o tom, jak se jevím druhým
- b) představami o hodnocení této představy druhými
- c) mírou sebeúcty – pocitem vlastní hrdosti nebo ponížení³.

Zařazení člověka do určité kategorie osob napomáhá tomu, že si člověk vytvoří určité „sebepečení“, které předznamenává, jak bude hodnotit vzniklé situace, což opět napovídá, jaký bude obsah aktů jeho chování⁴.

V pracích americké sociálně psychologické školy (Ch. H. Cooley) se objevuje názor, že osobnost je sumou psychických reakcí člověka na mínění, které má o něm jeho okolí. Představa člověka o sobě samém je podle Cooleyho utvořena ze tří komponent:

1. z představy o tom, jak se jevím druhému člověku,
2. z představy hodnocení této představy druhým člověkem
3. ze specifického pocitu JÁ ve smyslu hrdosti nebo ponížení⁵.

¹Kohoutek, R., Marková, V., Jáství a aspirační úroveň, Slovenské pedagogické nakladatelstvo Bratislava, 1968, str. 163

²Šibutani, T., Sociální psychologie, Moskva, 1967, str. 20

³Smékal, V., Psychologie pro právníky, Edice učebnic Právnické fakulty MU Brno, 1993, str. 60

⁴Kuhnová, K., Psychologické faktory postojů k právu, diplomová práce, Brno, 1990, str. 51

⁵Kon, I. S., Sociologie osobnosti, Orbis Praha, 1971, str. 44

Pro označení jevů vnitřního světa člověka jsou užívány různé pojmy – „Ego“, anglické „I“ či „představa vlastního já“, čili „JÁSTVÍ“. Problém lidského JÁ je komplikovaný jak z hlediska obsahového, tak formálního. Pro přetrvávající neshody v terminologii a přístupu k řešení problému si dovoluji uvést následující: Americký psycholog Erik H. Erikson rozpracovává teorii učení se „identitě JÁ“; to je formování spolehlivých obrazů o sobě samém, které mohou být z kulturního hlediska žádoucí či nežádoucí, můžou více či méně vstupovat do etické argumentace. Erikson uvádí: „Pokusil jsem se vyložit, že v dětství nahromaděné hodnoty JÁ vyúsťují do identity JÁ. Pocit identity JÁ je tedy nahromaděná důvěra v to, k té jednotě a kontinuitě, kterou máme v očích jiných, odpovídá schopnosti udržet si vnitřní jednotu a kontinuitu (tedy JÁ ve smyslu psychologie)“⁶. Madová (Souček – Holubář, 1966) vypracovala dynamickou teorii lidského JÁ. Do koncepcce lidského JÁ vnesla dva pojmy, a to „Já“ (t.j. individuální já) a „My“ (t.j. já socializované). Na rozdíl od Madové bych označila „já“ za podvědomý systém, jež obsahuje potenciality individua a rovněž jejich bezprostřední zaměřenost. „Já“ rozvíjí svojí intencionalitu směrem ke konečnému naplnění, ke stadiu, jež má být dosaženo pomocí uvědomění si vlastních potencialit, modifikovaných vnějšími vlivy.

Zajímavé je srovnání s názory, převažujícími v současné literatuře (př. V. Smékal):

Sebeobraz a sebepečení se vytváří kombinací tří aspektů:

- a) *kognitivního* (shrnutí představ o charakteristikách a podstatě vlastností osobnosti),
- b) *afektivního* (varianty sebelásky – od bezvýhradného přijetí sebe sama až po odmítání vlastního já).
- c) *hodnotičího a volního* (sebedůvěra, sebeúcta, různé formy sebeoceny).

Působení i skladba těchto aspektů je ovlivňována jednak přirozeností daného jedince (genetické, vrozené dispozice), jednak sociálními vztahy (rodina, škola, a pod.).

Young (Souček – Holubář, 1966), je stoupencem teorie mnoha já (multiple selves). Máme tolik já, kolik osob nás zná a kolik lidí si vytvořilo nějaké představy, nějaký obraz o nás. Young soudí, že to závisí na organismu, jak dovede jisté chování integrovat, a na sociálních situacích, které jsou stejné, podobné nebo odlišné. Ve smyslu behavioristické teorie tedy existuje soustava podnětů a reakcí na ně, které jsou si velmi podobné a soustavy podnětů a reakcí, které se výrazně liší. Teorii několika já dokládá Young patologickými případy rozštěpení lidské osobnosti.

Rozdíl mezi JÁ a ne-JÁ je všude tam, kde existuje individuální sebeuvědomění. Člověk nemůže vyjádřit sám sebe jinak, než prostřednictvím „objektivizace“; poznává sám sebe pouze díky výsledkům své činnosti, zároveň společně s ostatními lidmi. Sebeuvědomění nezakládající se na reálné činnosti a vylučující ji jako „vnější“ končí nevyhnutelně ve slepé uličce, stane se „prázdným“ pojmem⁷.

⁶Filozofia, Filozofický ústav SAV, roč. 48, č. 1, str. 48

⁷Kon, I. S., viz. /5/, str. 63

Freudova teorie, soustřeďující jednostranně pozornost na vnitřní dynamiku osobnosti, absolutizovala protiklady mezi osobnostmi jako celostností psychických procesů ztělesněných v podvědomém Id. Freudem byl ovlivněn Henry A. Murray, který prováděl na harvardské psychologické klinice se svými spolupracovníky klinické a experimentální studie a výsledky uvedl v proslulé knize „Explorations in Personality“ (1938). Zatímco Freud předpokládá existenci pouze dvou základních pudů, (Erotu – neboli pudu života a Thanatu neboli pudu smrti), Murray zná asi čtyřicet potřeb, které rozdělil do dvou následujících kategorií:

1. *Viscerogenní potřeby*, které jsou vrozené a jsou determinované primární stavy nebo procesy ve vnitřních orgánech, jako jsou např. hlad, žízeň...
2. *Psychogenní potřeby*, které jsou získané a jsou determinované vnějšími „tlaky“, jako například afilace, dosažení úspěšného výkonu, dominance atd.⁸

Americký psycholog W. James naproti tomu zdůrazňuje rozhodující význam interakce jedinců. James definuje JÁ neboli „empirické Ego“ jako „celkový úhrn toho, co člověk může nazvat svým“⁹. „Empirické „JÁ““ dělí James na tři dílčí prvky:

1. materiální já, zahrnující fyzický substrát jedince a jeho majetek,
2. sociální já, – „za co považuje daného člověka jeho okolí“ – každý člověk má tolik různých „sociálních JÁ“, kolik existuje jednotlivých skupin nebo kolektivů, na jejichž mínění mu záleží,
3. duchovní já, které znamená souhrn psychických vloh, sklonů. Na základě těchto prvků se vytváří emocionální život člověka, jeho pocity vůči sobě samému (nálad) a jeho jednání zaměřené na seberealizaci a sebezáchovu¹⁰.

C. G. JUNG ve své přednášce¹¹ uvádí k otázce „JÁ“ následující:

„Já je komplexní danost, jež sestává především z celkového uvědomění si svého těla, své existence a za druhé z dat paměti; máte určitou představu o tom, že jste byli, dlouhou řadu vzpomínek...“ Tyto dvě podstatné složky tvoří to, co nazýváme JÁ.

Oproti tomu dle amerických sociálních psychologů P. F. Secorđa a C. W. Bäckmana předpokládá stabilita sebeuvědomění (představa JÁ osobnosti) shodu tří komponent:

1. aspektu JÁ,
2. interpretace chování subjektu z tohoto aspektu a
3. představ subjektu o tom, jak se druhá osoba k němu chová a přijímá ho z tohoto hlediska.

(Srovnej I. S. Kon: „Sociální prostředí se vřazuje do sebeuvědomění osobnosti pouze v té míře, a takovým způsobem, jak je subjektem přijímáno.“)¹². K této otázce uvádím blíže teorii sociálního jednání dle Parsonse.

⁸Madsen, K. B., Moderní teorie motivace, Academia Praha, 1979, str. 313

⁹James, W., A dictionary of the social sciences, Ed. by J. Gould and W. L. Kolb, N. Y., 1964, p. 61^a

¹⁰Kon, I. S., viz. /5/, str. 43

¹¹Jung, C. G., Analytická psychologie, její teorie a praxe, Academia Praha, 1993, str. 21

¹²Kon, I. S., tamtéž, str. 52

Chování a problém jeho stimulace, postoj k právu a osobnost

V následujícím textu se budu snažit o hledání styčných bodů a spojitostí mezi charakteristikou subjektu, jakou je právě sebeuvědomění osobnosti a vnitřním elementem psychiky – postojem k právu.

Většina autorů připisuje POSTOJI především funkci „aktivizátora“; uváděny a spjaty s postojem jsou však i další jeho aspekty jako poznávací emocionální či působení postoje jako jakéhosi „vnitřního programu“. S tímto ohledem považují za teoretické zjednodušení pokoušet se postoj „izolovat“ tak, abychom ho v daném případě pozorovali jako výlučnou „hnačí sílu“. Je totiž nutno zohlednit všechny vzájemné návaznosti, vztahy a zpětné vazby s ostatními prvky psychologického mechanismu regulace chování.

Analytický charakter současné experimentální metodologie dovoluje vyčlenit jen jakési vybrané aspekty tohoto jevu, traktující je jako „intervenující proměnné“ či „hypotetické konstrukce systému osobnosti“, přispívající k objasnění pozorovatelného chování¹³.

Např. Warner a de Fleur nahlížejí na postoje jako na relativně široce chápané obecné dispozice, které mohou AKTIVIZOVAT mnohost záměrů v chování. Tyto záměry chování mohou v objektu a situačně specifickým způsobem vést k jistým aktům chování. K předpovězení určitého druhu chování nevystačí verbálně vyjádřený postoj, protože koresponduje s mnohostí možností chování, které mohou být všechny intendovány. V zájmu lepší předpovědi druhů chování musí být měřeno a zohledněno více příslušných druhů a variant chování.

Záměr, vedoucí k určitému chování, není pouze určen postojem vůči aktu chování (t. zn. kognitivními a evaluativními komponentami) sociálního postoje, ale je navíc závislý na rozhodnutích o důsledcích aktů chování, jakož i na relaci s tím stojícími objektivními a subjektivními normami ve vztahu k normám chování. Intence chování představují dle AJZENA a FISCHBEINA (1973) výsledek z postoje k aktům chování a produktu z normativního rozhodnutí a připravenosti normu splnit. Postoj přitom, jakož i zmíněný produkt může být doplněn danostmi, které je možno zjistit empiricky:

$$B \sim BI = (Aact)W_0 + (NB(M_c))W_1$$

- B představuje otevřené chování, které odpovídá intenci chování (BI)
- Aact symbolizuje postoj vůči aktům chování
- NB normativní přesvědčení a M_c motivaci či ochotu s touto normou souhlasit
- W_0 a W_1 jsou danosti, které lze určit empiricky. O těchto empirických datech se předpokládá, že se mění v závislosti na předpokládaných způsobech chování. Dále se mění v závislosti na podmínkách, za kterých se má toto chování projevit a osobě, která jej má předvést.

¹³Krsková, A., Zamyslenie nad postojmi k právu, Právny Obzor, 63, 1980, str. 138

Z modelu AJZENA a FISCHBEINA vyplývá, že pro jisté druhy chování můžou být dominantní normativní aspekty, pro jiné způsoby chování zase aspekty sociálních postojů (hodnocení objektů chování) nebo úvahy o výsledku (resp. důsledku) jednoho způsobu chování. Model může být považován za rovnici regrese, ve které kritérium BI, tedy specifický záměr chování, může být předvídan predikátory Aact a NB (M_c). Jako odhady empirických daností obou predikátorů lze používat standardizované koeficienty regrese. Pokud lze předpokládat vysokou korelaci mezi BI a otevřeným chováním (B), slouží tedy tyto dvě komponenty modelu k předpovědi otevřeného chování¹⁴.

Teoleologické pojetí jednání, polská praxeologie Kotarbinského, deontický kalkul von Wrighta a ostatní pokusy selhaly, když se pokoušely rozvinout soudržnou logikou formalizaci pro jednání, pojaté jako hledání cíle. Teorie rozhodování, ať je její logická přiměřenost jakákoliv, vyžaduje předpoklady, které porušují množství základních psycho-sociálních pozorování, a tak omezuje vlastní použití jako klíčového formalismu psycho-sociální teorie¹⁵.

Můžeme rozlišit dva základní případy chování. V jednom případě je chování stimulováno *faktickým nežádoucím stavem* a jeho cílem je dosažení stavu žádoucího (př.: chování apetenční). V jiných případech je chování stimulováno *anticipovaným nežádoucím stavem* a jeho cílem je uchování faktického stavu, který se v této relaci stává žádoucím. Takové je chování živočicha prchajícího před nepřítelem (chování rejekční). Registrace vnitřního stavu (interorecepční centra) není chápána jen jako akceptor činnosti, nýbrž jako „centrum“, které registruje faktický nebo potencionální vnitřní stav bez ohledu na činnost subjektu. Registrace vnitřního stavu činnost subjektu (jeho chování) teprve navozuje. Navozeným chováním dochází pak (při zkouškách) k různým změnám vnitřního stavu, které jsou opět registrovány. V takovém případě nejde proto o registraci činnosti, nýbrž o registraci jejího výsledku (změny vnitřního stavu)¹⁶.

Woodworthova teorie doplňuje vzorec pro jakýkoliv úsek chování, symbolem pro retroflexi – „Rx“ Pak můžeme psát, „S-O-R-Rx“, což je třeba číst tak, že podnět působící na organismus vyvolává reakci a tato reakce vyvolává nové podněty, které zpětně působí na organismus. Termín „retroflexe“, který je totožný se sensorickou zpětnou vazbou, byl uveden do psychologie Trolandem v roce 1928¹⁷.

Pokud je subjekt svým postojem k právu usměrněn na výběr hodnot tvořících obsah požadavků práva, nabývá celá jeho motivace principiální, zásadní, kategorický charakter. Pokud však v motivaci převládnu kritéria přímého či nepřímého cíle (užitku), stává se motivace ÚČELOVOU, „zjistnou“, zainteresovanou¹⁸. Pokud se

¹⁴Mummendey, H. D., Einstellung und Verhalten, Verlag Hans Huber, Bern, Stuttgart, Wien, 1979, str. 25

¹⁵Jung, R., Struktura sociálního jednání, v: Studia humanistica, č. 2, Praha 1992, str. 75

¹⁶Bolas, E., Chování, subjekt, psychika, Academia Praha, 1971, str. 84

¹⁷Madsen, K. B., viz. /8/, str. 218

¹⁸Hungr, P., Krsková, A., Psychologické aspekty působení práva, UJEP Brno, 1985

v právním vědomí subjektu zafixoval *účelový* postoj k právu, potom má ve styku s ním tendenci kalklovat s důsledky přijetí či nepřijetí legální možnosti realizace svých záměrů a celá motivace nabývá „zjistný“, či „zainteresovaný“ charakter. Jsou motivační silou „jakosti“ a vlastnosti práva? Nikoliv. I předpokládání jistí reakce druhé strany právního vztahu zde nabývá motivačního charakteru.

Volba jednotlivce mezi možnostmi, které mu dává právo, a jinými, často konkurenčními alternativami, je tedy funkcí očekávaného užítku, podmíněného pravděpodobností úspěchu vybrané alternativy i přitažlivostí vybraného cíle¹⁹. Postoj se vytváří nejen jako vnitřní pozice k předmětům, uspokojujícím lidské potřeby, ale po svém vzniku plní také FUNKCE, související s mnohými, pro člověka velmi důležitými potřebami:

- a) jde např. o sociálně-ajustační funkci, t.j. usměrňování subjektu k určitým objektům, sloužícím k dosažení cílů i k zaujetí sociálně odměňovaných stanovisek,
- b) kognitivní funkci, která je založena na nutnosti uspořádání, konzistence, stability a predikability chování,
- c) postoj je také prostředkem vyjádření, resp. sebevyjádření osobnosti ve vztahu k hodnotám a tím i prostředkem překonávání vnitřního napětí,
- d) konečně postoj plní funkci ochrany Já, resp. ochrany „centrální instance“ osobnosti před znehodnocením, ztrátou sebeúcty, sebevědomí, t.j. jakési ochranné hráze před vnějším nebezpečím i vnitřním napětím²⁰.

Charlotte Bühlerová se nad tímto problémem zamýšlí takto: Vidí „strukturu životního cyklu“, která obsahuje čtyři základní tendence, které determinují rozdílné uspořádání cílů v rozdílných fázích životního cyklu u různých individuí. Čtyři základní tendence jsou:

1. tendence k uspokojení potřeb
2. tendence k sebevymežující adaptaci,
3. tendence k tvořivému vývoji
4. tendence k udržování vnitřního řádu. K těmto čtyřem základním tendencím patří pátý faktor, který vymezuje cíle. Je jím „integrující „já““, jež je nevědomým „nukleárním systémem osobnosti“²¹. Obohacení teorie Bühlerové vidím v její diferenciaci individuálních potřeb a cílů v závislosti na reálně se měnící životní situaci.

¹⁹Krsková, A., viz. /13/, str. 141

²⁰Katz, D.: The functional Approach to the Study of Attitudes, Public Opinion Quarterly 24/1960, s. 163

²¹Madsen, K. B., viz. /8/, str. 313

Přijetí či odmítnutí alternativy chování, obsažené v právní normě, aspirační úroveň, postoj k právu a osobnost

Faktické chování, jímž je subjektivní právo uskutečňováno, je dáno osobou. Těžko si představit, že by právní možnost (subjektivní právo) existovala současně jako možnost chování i faktické jednání oprávněné osoby. Jestliže se možnost určitého chování, t.j. subjektivní právo změní ve faktické chování, pak obsah subjektivního práva mění formu, forma existence přechází vlivem řady okolností (právní skutečnost, vůle subjektu aj.) ve formu realizace.

Základní, obecnou formou vzniku a existence subjektivního práva je právní norma.

CÍLEM i satisfakcí je samotná realizace či nerealizace normy. Na základě účelové motivace akceptuje či neakceptuje subjekt právní normu podle toho, zda při regulaci „zisků a ztrát“ vyzněla jako „vhodný či nevhodný prostředek k dosažení určitého cíle“²². Postoj k právu se v komplikovaném předivu vláken motivačního procesu projevuje jako „vnitřní pozice osobnosti“, dominující tendence určité motivy chování preferovat, jiné eliminovat. Tato usměrňenost motivace je produktem ontogeneze, individuálních a sociálních zkušeností osobnosti, které jsou kumulované v postoji. V žádném případě nepůjde o mechanickou korelaci, protože postoj je jen jedním, i když zřejmě nejdůležitějším bodem motivační struktury. Mutatis mutandis to platí o postoji k právu jako o určovateli právního či protiprávního chování. Jako konstruktivní faktor vnitřní organizace člověka garantuje postoj určitou úroveň chování ve vztahu k právu, typickou pro člověka. Jako relativně stabilní, v hlubších vrstvách osobnosti uložený a emočně laděný útvar, zabezpečuje v rámci postojové dimenze určitou škálu reakcí na právo. Při rozbodování se adresáta práva o právně relevantním chování dává postoj k právu, jako zafixovaná orientace na určitý charakter kritérií výběru alternativy postupování, celé právní motivaci charakteristické, poněkud více kategorické či účelové zabarvení²³.

Krátce řečeno: člověk, rozhodující se o právně relevantním chování, je vybaven postojem k právu, který rozhodování a celé právní motivaci dává ZÁSA DNÍ či ÚČELOVÝ podtext.

MOTIV je většinou teoretiků chápán jako určitý vnitřní stav živého systému. Určitou výjimku zde tvoří pouze ortodoxní behavioristé, pro něž je vnější podnět (S, stimulus) jediným objektivně zjištělným faktorem chování, a proto se u nich rozdíl mezi stimulací a motivací stírá. V této souvislosti se objevuje zajímavá otázka v díle F. Hoppeho, který ve své práci Erfolg und Misserfolg (1930) poprvé definoval aspirační úroveň jako souhrn všech očekávání a nároků na vlastní budoucí výkon, spojený s každou praktickou činností. V jeho pojetí představuje aspirační úroveň

²²Krsková, A., viz. /13/, str. 130

²³Krsková, A., tamtéž

shrnující pojem subjektivního podílení se individua na vlastní zacílené činnosti (Hraše – Mikešová, 1964).

Podle Hoppeho mají úspěch a neúspěch bezprostřední vztah k individuálnímu centrálnímu já pokusné osoby. Mezi já-úrovni (ego úrovní, Ich-niveau) a aspirační úrovní určitého úkolu je dynamický vztah. Dynamické působení ego-úrovně na aspirační úroveň se řídí obecnou tendencí udržet ego-úroveň pokud možno vysoko, chránit se před neúspěchem a při neúspěchu najít vhodný způsob, jak nic neztratit ze své ego-úrovně. Jedinec se může s tímto problémem vyrovnat třemi způsoby: zvýšením aspirační úrovně, snížením aspirační úrovně a přerušением činnosti tzn. čestným odchodem²⁴. Atkinson a jeho spolupracovníci objevili některé obecné vztahy mezi motivem dosažení úspěšného výkonu a motivem vyhnout se selhání (M_s a M_{AF})

a) osoby s M_s je větší než M_{AF} se projevují takto:

- dávají přednost úkolům střední obtížnosti
- prokazují větší perzistenci ve výkonově orientovaných úkolech,
- jsou výkonnější
- *zvysují svoji úroveň aspirace po úspěchu a snižují po selhání*²⁵.

Jiné stanovisko zaujímají sociálně psychologicky orientovaní autoři. Robayová dělí osobnost na složku racionální, která se podílí na tvorbě úrovně očekávání, na složku emocionální, tvořenou úrovní aspirační, tradičními vrstvami člověka, tendencemi, sklony a pudů. Heckhausen uvádí aspirační úroveň ve vztahu k základním úhlovým motivům lidské činnosti (Eck-motive) (Hraše – Mikešová, 1964). Uvádí tři snahy, které se navzájem vylučují a tvoří specifickou strukturu motivační stavby lidské činnosti:

1. snaha přizusobit se reálné skutečnosti, t. j. zadanému úkolu (Realanpassung),
2. snaha po vysokém výkonu (Leistung),
3. snaha vyhnout se neúspěchu (Misserfolgmeidung).

Merlin považuje aspirační úroveň za sekundární potřebu, t. j. potřebu pozitivního hodnocení sebe sama. Souček a Holubář ztotožňují aspirační úroveň se sebedůvěrou²⁶.

Oproti tomu V. Smékal uvádí: **Aspirační úroveň je souborná představa cílů, obraz toho, oč jedinec usiluje, na co si myslí, že stačí. Jde o úroveň očekávaného výkonu, při níž je pozitivní hodnota očekávaného úspěchu (splnění cíle) maximální.** Bohužel u většiny sociálně psychologických autorů postrádám zdůraznění spojitosti aspirační úrovně se sebehodnocením a sebeuplatněním a dále vyzdvižení aktivního momentu aspirační úrovně.

V pojetí Kohoutka a Markové (1968) představuje aspirační úroveň míru sebehodnocení ve vztahu ke obtížnosti dosáhnout určitého stupně společenské seberealizace (dosažení určitého výkonu, společenského postavení a pod.).

²⁴Kohoutek, R., Marková, V., viz. /1/, str. 165

²⁵Madsen, K. B., viz. /8/, str. 281

²⁶Kohoutek, R., Marková, V., viz. /1/, str. 166

V této souvislosti opět vyvstává otázka subjektivního práva. Domnívám se, že subjektivní právo je možnost uskutečnit jednání, ke kterému ještě nedošlo. Dle některých autorů možnost určitého chování oprávněného subjektu existuje nejen jako nerealizovaná možnost, ale i jako faktické reálné jednání, jako prakticky realizovaná možnost. Ta však může existovat nanejvýše jako tendence skutečnosti, nikoliv jako skutečnost sama. Nakonec tím, kdo nejčastěji v konečné instanci rozhoduje o realizaci „svého“ práva, t. j. využívá dané „možnosti chování“, je samotný subjekt. Brentano zachycuje další rozměr této problematiky – t. z. preferenční vztah (Vorziehen, Bevorzugung), jímž zachycuje *výběrově hodnotící* stránku lidského rozhodování a jím podminěného jednání. Preferenční, resp. výběrově preferenční vztah je pro oblast etiky mimořádně závažný proto, že má místo pouze uvnitř „hnutí myslí“ a v logické sféře nemá pendant. Soud nemůže být „více“ či „méně“ správný, evidentní, avšak v mravně relevantním jednání jsme neustále nuceni vybírat si nejen mezi dobrým a špatným, ale také špatným a špatným s příměsí dobrého a pod. – hodnotová určení zde vystupují v různých strukturách a souvislostech. Také již zmíněná nejvyšší mravní zásada nepostihuje pouze „objektivně hodnotovou“ stránku problému morálně relevantního jednání, nýbrž také stránku výběrově preferenční²⁷.

Postoj k právu a osobnost

Pokud jde o konkretizaci vazby postoje k právu na osobnost, jsou autoři, kteří tvrdí, že postoj není vlastností osobnosti nebo jejího charakteru. Vlastnost osobnosti označuje víceméně obecný způsob reagování na osoby bez specifikace situací nebo objektů, při nichž se uplatňuje. Postoj implikuje specifický vztah mezi objektem a subjektem (Obuchowski). Jiní zase považují postoje za vlastnosti osobnosti, t. j. relativně trvalé útvary determinované předešlou zkušeností a vytvářející svého druhu predispozice k určitému emocionálnímu přizpůsobení. Pro nás je ovšem důležité, že postoje sehrávají velmi významnou roli v MOTIVACI²⁸. Protože postoj k právu není jen částečným psychickým fenoménem v řadě jiných takových fenoménů právního vědomí, ale „všeobecným“ stavem celostního subjektu, jakoby fixujícím všechny vnitřní dynamické vztahy, „zprostředkující v člověku psychologický efekt stimulujícího vlivu práva na něho“ (Prangšvili – 1973) – projevem výběrovosti subjektu při přijímání informací a hodnot, adresovaných mu normotvůrcem, zabezpečuje určitou úroveň chování ve vztahu k právu, typickou pro daného člověka²⁹.

Je ovšem nutno rozlišit:

A. Elementární zafixovaný postoj („set“) – je spíše dispozicí reagovat

B. Sociálně zafixovaný postoj („attituda“) – je výsledkem systematické koncepce hodnocení kulturních jevů, formulací a symbolů spjatých s určitými teoretickými koncepcemi, hesly, direktivami³⁰.

²⁷Filozofia, viz. /6/, tamtéž

²⁸Hungr, P., Krsková, A., viz. /17/, str. 116

²⁹Krsková, A., viz. /13/, str. 133

³⁰Hungr, P., Krsková, A., viz. /17/, str. 109

Parsonsova teorie sociálního jednání umožňuje klasifikovat všechny motivační, poznávací a hodnotící strategické volby, které aktér musí učinit (habituálně či vědomě), když se vztahuje k okolnímu prostředí. Tedy kombinované volby vytvářejí typy všech možných definic situace. Tyto volby jsou definovány jako alternativy mezi:

1. afektivním zaujetím nebo neutralitou
2. specifickým nebo rozptýleným zájmem
3. přílišnou zaměřeností (fixací) na inherentní (připsané) kvality objektu v okolním prostředí nebo na jejich pozorování
4. hodnocením objektu podle dílčích nebo universálních kritérií a
5. aktérovým závazkem k vlastnímu zájmu nebo k zájmu kolektivity, jejímž je členem.

Aktérův *záměr* dříve chápaný teleologicky, stává se u Parsonse víc jeho *intencionalitou* ve fenomenologickém smyslu vztahu mezi subjektem jako noetickým polem a objektem jako noematickým polem ve významově orientovaném (a zakoušeném) jednání³¹.

Dosud se problém s kategoriemi „prostředků“ a „cílů“ jeví tak, že se dokonce fenomenologicky objevují jako přiměřené jen pro analýzu *instrumentálního jednání*; a tak Parsons rozvinul pojetí *expresivního jednání*. Pozdější formulace „instrumentální“ a „expresivní“ ekonomie jednání je hlavním přínosem. Druhým velkým problémem je, že v účelové formulaci je pro Parsonse obtížné rozlišit mezi jednáním jako takovým a specificky sociálním jednáním; které je konečnou hlavním cílem jejich úsilí. Nutno však říci, že instrumentální vztah potřeb a postojů člověka není vždy nvědomělý a zásada instrumentálnosti postojů ve vztahu k lidským potřebám je jistým zjednodušením teoretické nauky, které umožňuje objasnění složitosti geneze postojů.

Chci závěrem poznamenat, že vlastní jednání subjektu nelze chápat izolovaně, je třeba zdůraznit význam vztahu subjektivního práva a právní povinnosti. Subjektivní právo nezbytně předpokládá nejen vztah možnosti určitého chování k subjektu aktivnímu, t. j. nositeli práva, jeho „uživateli“, ale vztah této možnosti k jinému subjektu, z hlediska realizace subjektivního práva „pasivnímu“ (nositeli právní povinnosti).

Závěr

Postoj k právu považuji za součást osobnosti a její motivační struktury; i když pravděpodobně méně trvalé než psychické vlastnosti osobnosti. Přesto nepokládám souvislost postoje k právu a reálného chování osobnosti zjednodušeně jako zcela bezprostřední. Nesprávné by však bylo také domnívat se, že postoj nic nehovoří o budoucím chování k právu a jen ho následovně zdůvodňuje. Postoj k právu není něčím, co rozhoduje o vyloučení či přijetí jistých alternativních chování; představuje

³¹Jung, R., viz. /14/, str. 76

spíše „stupnicí“ reakcí na právo. Postoj k právu je ZAMĚŘENÍM na určitou jakost aspektů výběru možností postupování.

Literatura :

- [1] Jung, C. G. : *Analytická psychologie, její teorie a praxe*, Academia Praha, 1993
- [2] Jung, R. : *Struktura sociálního jednání*, v: *Studia humanistica*, č. 2, Praha 1992
- [3] Filozofia : *Filozofický ústav SAV*, roč. 48, č. 1, Bratislava, 1993
- [4] Flanagan, C. M. : *People and Change*, Hillsdale, New Jersey, 1990
- [5] Holas, E. : *Chování, subjekt, psychika*, Academia Praha, 1971
- [6] Hommerich, CH. : *Einstellungen der Bevölkerung zu Recht und Justiz*, Hannover, 1974
- [7] Houbová a kol. : *Psychologie pro právníky*, Edice učebnic Právnické fakulty MU Brno, 1993
- [8] Hungr, P. , Krsková, A. : *Psychologické aspekty působení práva*, UJEP Brno, 1985
- [9] Hungr, P. , Prusák, J. : *Objektivní a subjektivní právo, vybrané problémy*, UJEP, Brno, 1983
- [10] Kohoutek, R. , Marková, V. : *Jáství a aspirační úroveň*, Slovenské pedagogické nakladatelstvo Bratislava, 1968
- [11] Kon, I. S. : *Sociologie osobnosti*, Orbis Praha, 1971
- [12] Köser, R. : *Die Schwierigkeit, ich zu sagen*, Peter Lang SA, Bern, 1987
- [13] Krsková, A. : *Psychologický aspekt změny neželatelých postojů k právu*. Práv. Obzor, 66, 1983, č. 10, s. 889-901, Bratislava, 1983
- [14] Krsková, A. : *Zamyslenie nad postojmi k právu*. Práv. Obzor, 63, 1980, č. 2, s. 129-145, Bratislava 1980
- [15] Madsen, K. B. : *Moderní teorie motivace*, Academia Praha, 1979
- [16] Mummendey, H. D. : *Einstellung und Verhalten*, Verlag Hans Huber, Bern, Stuttgart, Wien, 1979
- [17] Stein, E. V. : *The Stranger Inside You*, G. Allen and Unwin Ltd, London, 1966
- [18] Urbantschitsch, R. : *Selbsterkenntnis mit Hilfe der Psychoanalyse*, Wien und Leipzig, Verlag von Moritz Perles, 1926

* * *

S U M M A R Y

Self-realization of a personality and attitude to the law

The essay „Self-realization of a personality and attitude to the law“ tries to summarize some basic theoretical tendencies in solving problems of the relation between the human ego and attitudes (in our case attitudes to the law). The introductory passage entitled „Self-apprehension of the personality and the ego“ outlines the most basic ways in which the process of solution of the theoretical questions of human picture about itself was developing, and it tries to find a point of contact between them. The next and the fundamental passage analyses the relation between the attitude to the law and the open behaviour of the personality. In the words of theoretical accounts it makes a statement about the problems of human behaviour. The last portion of the essay describes rejection or acception of the alternative of behaviour represented by the rule of the law, it is a kind of connection of the issue with the theme of the subjective law. It tries to express change-over to realization of the rule. The final portion „Attitude to the law and a personality“ is a summary of the issue. It results into a characterization of the attitude as an inner element of the human psyche.